

Оліяр М.П.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені В.Стефаника,
м. Івано-Франківськ

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз наукових досліджень, пов'язаних з комунікативною компетентністю педагогів. Проаналізовано основні наукові підходи до проблеми формування комунікативної сфери майбутніх учителів початкових класів. Акцентовано увагу на тому, що наукові досягнення в галузі комунікації повинні бути адекватно відображені в змісті сучасної професійної освіти майбутніх педагогів.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, комунікативна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність, комунікативна діяльність.

В статье осуществлен историко-педагогический анализ научных исследований, связанных с коммуникативной компетентностью педагогов. Проанализированы основные научные подходы к проблеме формирования коммуникативной сферы будущих учителей начальных классов. Акцентируется внимание на том, что научные достижения в области коммуникации должны быть адекватно отражены в содержании современного профессионального образования будущих педагогов.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, коммуникативная компетентность, коммуникативно-стратегическая компетентность, коммуникативная деятельность.

The article contains a historical-pedagogical analysis of research related to the communicative competence of teachers. It analyzes the scientific approaches to the problem of formation of communicative competence of future elementary school teachers. The attention is focused on the fact that scientific advances in communication field should be adequately reflected in the content of modern education of teachers.

Key words: future elementary school teacher, communicative competence, communicative-strategic competence, communicative activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних умовах, коли поглиблюються глобалізаційні та інтеграційні процеси у всьому світі, модернізація освіти, в тому числі й професійно-педагогічної, є нагальною необхідністю. Сьогодні в Україні можна констатувати зростаючий інтерес учених до проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів. Цьому сприяють як перетворення в соціально-економічній сфері, так і становлення демократичного громадянського

суспільства, що характеризується зростанням рівня самосвідомості громадян. У цих умовах комунікативні знання і вміння не лише визнаються обов'язковими якостями спеціаліста, але й однією з основних умов осмислення та утвердження нових відносин у суспільстві. Тому важливо, щоб наукові досягнення в галузі комунікації були адекватно відображені в змісті професійної освіти майбутніх учителів початкових класів, враховуючи специфіку і традиції культури та освіти країни, її сучасний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, її актуальність. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці визнають, що комунікативна компетентність є не лише засобом професійно-педагогічної комунікації вчителя, але й міжнаціональної, полікультурної. Значна кількість досліджень змісту комунікативної компетентності як вітчизняними, так і зарубіжними вченими (L. F. Bachman, M. Canale, G. Caspar, R. Clifford, D. Hymes, J. Munby, M. Swain, J. A. Van Ek, Є. Верещагін, М. Вятютнев, Т. Дрідзе, М. Китайгородська, В. Костомаров, Ю. Пассов, Т. Попова, В. Сафонова та ін.), а також документів світового значення ("Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment" (CEFR), 1986 та ін.) свідчить про життєву актуальність проблеми. До сфери наукових інтересів багатьох провідних учених відноситься проблема формування комунікативної компетентності учителя початкових класів (О. Бодальов, Н. Болдирева, Ф.Гоноболін, А.Добрович, І. Зязюн, В.Кан-Калик, В.Каплинський, О.Киричук, С.Кисельов, Я.Коломийський, Н.Кузьміна, О.Леонтєв, О.Орлова, О.Савченко, Г.Сагач, В.Сластьонін, Л.Спирін та ін.).

Наукові підходи до аналізу питань, пов'язаних з комунікативною компетентністю та її складовою – комунікативно-стратегічною компетентністю, є численними і різноманітними. Однак, незважаючи на таке поживлення в теоретичних дослідженнях, на практичному рівні підготовки майбутніх педагогів ці знання присутні в програмах основних

навчальних курсів лише фрагментарно, у вигляді окремих питань чи тем, у кращому разі – спецкурсів та спецсемініарів. Аналіз показав, що вимоги до майбутніх учителів початкової школи, відображені в існуючих державних документах, лише в окремих аспектах (знання, уміння) співвідносяться зі структурними елементами комунікативної компетентності загалом та комунікативно-стратегічної зокрема.

Для визначення теоретичних засад проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів необхідне врахування надбань минулого, яке дасть змогу з'ясувати, що вже зроблено у дослідженні означеної проблеми, які питання залишилися невирішеними, запропонувати нові шляхи розв'язання актуальних питань сьогодення у згаданій галузі. Все це зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є історико-педагогічний аналіз розробки проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Здійснюючи історичний аналіз названої проблеми, зазначимо, що її вивчення було започатковане ще Сократом (469-399 до н.е.) та софістами, які першими звернулись до проблем людини і міжособистісних відносин та заклали основи риторики й етики. У межах цих наук мистецтво переконання, правильного викладу думок, аргументованого судження в публічній комунікації розглядалися як аспекти комунікативної культури. Сократ та його учень Платон навчали своїх учнів стратегії створення публічної промови, умінь самостійно мислити, рефлексувати у формі діалогу, необхідних для здійснення даної стратегії.

Біля витоків стародавнього ораторського мистецтва стояли також Аристотель, Демокріт, Катон Старший, Марк Антоній, Марк Туллій

Цицерон, Марк Фабій Квінтіліан. Аристотель першим звернув увагу на три важливі взаємопов'язані елементи комунікативної діяльності педагога – педагог-оратор, його мовлення і слухач, на які повинен зважати вчитель, вибудовуючи стратегічний етап своєї комунікативної діяльності, щоб домогтися успіху. Демокріт підкреслював переваги слова як засобу навчання та виховання над насильством і примусом.

Цицерон (106-43 рр. до н. е.) у трактатах «Про оратора» та «Оратор» чітко висловлює думку про стратегічну спрямованість промови оратора – впливати на волю та поведінку слухачів, спонукати їх до діяльності. Він підкреслює важливість комунікативних умінь у різних видах професійної діяльності. Майстерному публічному виступові, блискучому ораторському стилю, красі та майстерності мовлення в цей період надавалося великого значення на рівні функціонування державної влади. Думки Цицерона підтримує і розвиває Марк Фабій Квінтіліан, який у своїй праці «Про виховання оратора» висуває низку вимог до педагога-вихователя.

Отже, розуміння комунікативної діяльності як однієї з найважливіших сторін життя людського суспільства утвердилося ще в античному суспільстві, де одним із провідних законів риторики виступив стратегічний закон. Однак «рівень реального розвитку особистості і реальних відносин між людьми був ще надто низьким для того, щоб проблема людського спілкування набула серйозного значення в громадській свідомості» [8].

У Київській Русі князі Святослав, Володимир, Ярослав Мудрий та ін. надавали великого значення розвитку освіти, усного і писемного слова. Однак надалі в епоху середньовіччя, що характеризувалась засиллям схоластики та догматизму, мистецтво красномовства майже не існувало. Лише в кінці цього періоду в освітніх закладах риториці знову було відведене належне місце.

Значним прогресом у формуванні комунікативної культури своїх випускників відрізнялася Києво-Могилянська академія. Серед викладачів академії було багато видатних письменників, учених, перекладачів

(Ф.Прокопович, Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, Захарія Копистянський та ін.). Зокрема, широко відомою є праця «Про ораторське мистецтво» Ф.Прокоповича, яка стала значним внеском у розвиток теорії педагогічного спілкування.

Ідеї використання мистецтва слова як засобу комунікації, впливу на людину та розвитку її особистості в процесі здобуття нею освіти розвивали такі видатні педагоги-класики, як Я.Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ф.-А. Дістервег, Г. Сковорода. Зокрема, Я.Коменський став засновником дидактико-методичного напрямку в дослідженні проблеми комунікативної підготовки майбутніх учителів, розробив багато аспектів формування умінь спілкування вчителя з учнями, був прихильником технологізації процесу навчання і виховання. Великий педагог звертав увагу на такі елементи побудови вчителем комунікативних стратегій, як урахування складу і підготовленості учнів, планування педагогом власних мовленнєвих дій, уважний добір ним мовних засобів, які допомагають донести зміст думки до учнівської аудиторії, тощо.

Продовженням досліджень психолого-педагогічних проблем спілкування, методів та засобів його здійснення стали ідеї К.Ушинського, які лягли в основу багатьох сучасних поглядів на проблему формування комунікативної компетентності. Учений особливо наголошував на тому, що знання з різних предметів діти здобувають за допомогою слова, підкреслював тісний зв'язок між мовленням і мисленням, що є основою вироблення комунікативних стратегій, акцентував увагу педагогів на розвитку активної пізнавально-мислительної діяльності учнів. Великий педагог вважав, що «дитина, яка не звикла вдумуватися у смисл слова, погано розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення і не набула навички розпоряджатися ним вільно в усному і писемному мовленні, завжди страждатиме від цієї корінної нестачі, вивчаючи будь-який інший предмет» [13, с. 287]. Надаючи великого значення граматиці, видатний педагог завжди підкреслював, що її вивчення треба розпочинати з

тексту, речення, їх аналізу як одного з компонентів стратегічного підходу, щоб учні змогли глибше усвідомити роль граматичних форм у вираженні змісту. Актуальною для методики розвитку мовлення молодших школярів є система вправ, розроблена К.Ушинським.

Значний внесок у теорію і практику розвитку мовлення учнів зробив Ф.Буслаєв, який основним завданням учителя вважав розвиток вроджених здібностей до мови. Цю роботу вчений пропонував здійснювати творчо на основі аналізу зразків живої мови, фольклору, художньої літератури, одночасно розвиваючи розумові здібності учнів [3].

Активним прихильником розвитку усного мовлення школярів був І.Срезневський. Учений вважав, що вільне володіння мовою не лише сприяє успішному навчанню, але й впливає на розумове та моральне виховання учнів. Тому навчати дітей вільно викладати свої думки як в усній, так і в письмовій формі необхідно вже в початковій школі. І.Срезневський звертав увагу педагогів початкової школи на такі стратегічні завдання навчання дітей усного мовлення, як визначення цільової настанови мовленнєвої діяльності, логічна побудова тесту, його композиція, добір необхідних мовленнєвих засобів тощо, значно розширив систему вправ, запропоновану К.Ушинським, доповнивши її усними вправами різних типів [12].

Таким чином, прогресивні педагоги 19 століття зосередили свою увагу на багатьох методичних, психологічних, дидактичних питаннях, які безпосередньо стосуються комунікативно-стратегічної діяльності як учителя, так і учнів. Саме в цей час методика розвитку мовлення була визнана окремим напрямом у методиці. Однак пропоновані методичні підходи все ще були більше зорієнтовані на розвиток писемного мовлення, ніж усного.

У кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. поживаються дослідження в галузі методики викладання мови, розвивається її науково-лінгвістичне підґрунтя (І.Бодуен де Куртене, М.Бунаков, В.Водовозов, В.Дога, М.Кульман,

М.Державін, С.Русова, О.Тихесва, Д.Тихомиров, Ф.Фортунатов та ін.). Зокрема, український учений В.Дога розробив низку рекомендацій та практичних вправ, що допомагали вдосконалювати вміння будувати висловлювання, оволодівати технікою усного мовлення [7].

Аналізуючи проблеми дошкільного виховання, С.Русова першою піднімає проблему розвитку комунікативного мовлення, виділивши два різні аспекти – знання мови і вміння користуватися нею. Особливого значення педагог надавала навчанню дітей у школі «вільно висловлювати свої думки» [11], що з комунікативно-стратегічної точки зору кваліфікується як уміння висловлювати свої погляди, відстоювати позицію, аргументувати сказане.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття комунікативна проблематика стала центральною в низці соціологічних концепцій німецьких та французьких учених (В. Вундт, Г. Лебон, Г. Тард, Х. Штейнталь), а з 20-30-х років – учених США. Один із визнаних класиків соціології Г.Тард вважав розвиток соціально-комунікативної діяльності основою соціогенезу. Цю ж думку висловлював російський соціолог П.Сорокін, який стверджував, що саме комунікація визначає динаміку людського суспільства. Однак структура комунікації на той час залишалася недослідженою.

Початок ХХ ст. характеризується розширенням і поглибленням проблем педагогічної комунікації. Зокрема, в США в 1914 році була створена організація, сучасна назва якої – Національна комунікативна асоціація. Метою викладачів мови, які її організували, був відхід від давніх традицій ораторського мистецтва, натомість навчання мистецтва слова, уміння вести публічні дебати та інших аспектів комунікації, які відповідали запитам тогочасного суспільства.

Основи нового компетентнісного підходу (інструменталізму) були сформульовані представником американського неопозитивізму Дж.Дьюї (1859-1952), центральним поняттям у теорії якого є досвід усіх проявів

людського життя, а наукові ідеї, поняття, теорії – це інтелектуальні інструменти для набуття досвіду. У його працях уміння спілкуватися з учнями розглядається як найважливіший компонент професійної підготовки вчителя. Дж. Дьюї вважав, що основною метою виховання є вміння вихованця пристосовуватися до різноманітних умов життя, а отже, пізнавальна діяльність є ефективною тоді, коли людина здатна ефективно використовувати одержані знання і вміння у процесі вирішення життєвих завдань [2, с. 565].

Однак освіта, орієнтована на компетенції, сформувалася в Америці лише в 70-х роках минулого століття. На зміну формалізму в дослідженні мовленнєвих процесів у другій половині ХХ ст. прийшов функціоналізм [6], представники якого розглядали об'єднані на основі спільності семантичних функцій мовні засоби різних рівнів.

Аналізуючи проблему формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів в історико-педагогічній ретроспективі, зазначимо, що сучасне розуміння теоретичного і практичного змісту комунікативно-стратегічної компетентності є результатом тривалого процесу наукових пошуків, починаючи з другої половини ХХ століття, у галузях філософії, лінгвістики, соціолінгвістики, лінгводидактики, психолінгвістики, педагогічної теорії і практики, психології, оскільки це проблема комплексна, яку можна розглядати з різних точок зору. Причинами цього стали: по-перше, радикальні зміни умов життя людей (урбанізація; інтенсифікація професійної діяльності і пов'язана з цим психологічна напруженість; зростання ролі інформації і виникнення нових видів професій, пов'язаних з комунікацією); по-друге, накопичення великої кількості знань про комунікативну сферу людського суспільства, що вимагало їх поглибленого аналізу; по-третє, усвідомлення важливості комунікативної діяльності у розвитку особистості; по-четверте, ускладнення професійних функцій вчителя в умовах інформаційного

вибуху та нових завдань, які висуває суспільство в галузі освіти і виховання громадян.

У науковій літературі (І.Зимова) на основі аналізу робіт з проблеми компетенції і компетентності (Н. Хомський, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьміна, А.Маркова, В.Куніцина, Г.Білицька, Л.Берестова, В.Байденко, А. Хуторський, Н.Гришанова та ін.) умовно виділено 3 етапи впровадження поняття комунікативної компетентності в освітній процес:

- 1960-1970 р.р. – в науковий обіг введено поняття лінгвістичної компетенції Н.Хомским у праці «Аспекти теорії синтаксису» (1965) [14] з метою відмежування знань системи мови від володіння нею в реальних ситуаціях спілкування, яке трактувалося як абстрактний набір правил, що інтуїтивно відображаються в свідомості ідеального дорослого одномовного носія мови. Однак автор принципово відмежовувався від когнітивних, прагматичних, стратегічних аспектів мовлення.

У цей період розпочинається дослідження різних видів мовленнєвої компетенції в руслі трансформаційної граматики і теорії навчання мов; введено поняття комунікативної компетенції на противагу лінгвістичній, запропонованій Н.Хомским, через яке розкривається сутність комунікативного підходу у вивченні мови (Hymes D., 1966). Під комунікативною компетенцією почали розуміти не особистісну характеристику тієї чи іншої людини, а здатність передавати інформацію та обмінюватися нею в різних ситуаціях спілкування, правильно добираючи мовні засоби та обираючи комунікативну поведінку, адекватну до ситуації спілкування. Пізніше Д.Хаймс вносить до складу комунікативної компетентності прагматичний, когнітивний та стратегічний аспекти [16].

У цей же період закладаються основи розмежування понять «компетенція» і «компетентність». Уже Р.Уайт (1959) включає до категорії компетенції таку особистісну складову, як мотивація [17]. Надалі комунікативна компетентність починає трактуватися як інтелектуальний та

особистісний досвід людини, що формується на основі знань і виявляється в соціально-професійній сфері.

Аналізований період є важливим відносно проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності, оскільки саме в цей час на основі функціональної теорії мови формується комунікативний підхід, основоположниками якого вважаються американські соціолінгвісти Gumperz J.J., Labov W., Hymes D. та британські лінгвісти Firth J.R., Halliday M.A.K. Учені вважали, що для належного користування мовою необхідно не просто володіти знаннями про мову, а вміти виражати свої комунікативні наміри, враховуючи ситуативну доцільність мови [16]. Даний період характеризується спробами переосмислення ролі мови і комунікації в суспільстві та в соціально-професійній сфері діяльності людини, а також зростанням вимог суспільної практики до комуніканта, його здатності ефективно функціонувати в конкретній комунікативній ситуації.

У кінці 60-х років минулого століття соціолінгвісти звернули увагу наукової спільноти на те, що зміст і результати навчання мови, зокрема іноземної, не відповідає реальним життєвим потребам. Це зумовило кардинальний перегляд поглядів на теорію мови, наслідком якого була зміна структуралістської теорії на функціональну. Однак зазначимо, що досі структуралістська теорія, відповідно до якої мова розглядається як система взаємопов'язаних елементів (фонетичні, лексичні, граматичні одиниці), що передають відповідні значення, лежить в основі програм лінгвістичної підготовки майбутніх учителів початкових класів, хоча це не відповідає ні світовим тенденціям мовної освіти, ні навіть методичним засадам навчання мови в сучасній початковій школі.

- 1970-1990 р.р. – Дж. Равен у роботі «Компетентність у сучасному суспільстві» (1984) дає розгорнуте тлумачення компетентності як життєвого успіху в соціально значущій галузі, а також розрізняє та класифікує різновиди компетентностей [10, с. 253]. Категорії компетенції

та компетентності використовуються в теорії і практиці навчання мови, навчанні спілкування, в управлінні, менеджменті та інших галузях; досліджуються нові види компетенцій. Процес навчання починає організовуватися з урахуванням компетентності як кінцевого результату (Н. Кузьміна, А.Маркова, Л. Петровська). Л.Петровська у книзі «Компетентність у спілкуванні» аналізує комунікативну компетентність, пропонує конкретні форми роботи з метою формування цієї якості особистості. У кінці 70-х рр. поняття компетенції («комунікативна компетенція», «мовленнєва компетенція») почало використовуватися вітчизняними методистами [4], однак до кінця 80-х років методика навчання мови залишалася як у термінологічному, так і в змістовому плані традиційною, незважаючи на свою непродуктивність.

Як зазначають чимало дослідників, у колишньому Радянському Союзі з політичних та ідеологічних мотивів комунікативна освіта не впроваджувалася в масову освітню практику, хоча теоретично важливість вивчення, широкого наукового осмислення цих питань визнавалася (С.Бібі, О.Матьяш, М.Харчева, В.Харчева). Крім цього, як стверджує О.Матьяш, порівнюючи розвиток комунікативної культури у Росії та США, на теренах колишнього Радянського Союзу переважав філософсько-теоретичний підхід до вивчення явищ соціальної комунікації, у той час як у США сильною була традиція прикладних досліджень, спрямованих на вирішення конкретних комунікативних проблем (міжособистісна комунікація, комунікація в групах, публічний виступ, бізнес-комунікація, комунікація в галузі охорони здоров'я тощо) [1].

Слід зазначити, що, незважаючи на здобутки вчених радянської доби в галузі теоретичного осмислення проблем комунікації, комунікативні питання не виділялись у вузівському навчанні як окремий предмет викладання. Хоча західні науковці у багатьох питаннях спирались на роботи вітчизняних учених, зокрема роботи А.Леонтьєва, Б.Паригіна, М.Кагана, Л.Буєвої, О.Бодальова та ін., зарубіжні напрацювання в галузі

методології та методики викладання комунікативних дисциплін були мало відомими на теренах колишнього Радянського Союзу.

- З 1990 рр. з'являються роботи А.Маркової, в яких професійна компетентність, у тому числі й компетентність учителя, стає об'єктом всебічного аналізу. Л.Мітіна продовжує започатковані Л.Петровською дослідження соціально-психологічних і комунікативних аспектів компетентності вчителя. У цей період сутність поняття компетентності розкривають у своїх працях також Н.Кузьміна, Л.Алексєєва, Н.Шаблігіна та ін., однак єдності у їх поглядах не спостерігається. Як зарубіжні, так і вітчизняні вчені роблять спроби побудувати процес навчання, кінцевим результатом якого є компетентності (Р.Бадер, Н.Кузьміна, А. Маркова, Д.Мертенс, Б.Оскарсон, Л.Петровська, А.Шелтен, С.Шо та ін.). Незважаючи на зусилля вчених, так і не було створено єдиної класифікації ключових компетентностей і усталеного переліку компетенцій, які входять до їх складу.

Єдині підходи до характеристики компетентності були закладені у 1996 р. Ж.Делором, який у доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: прихований скарб» визначив глобальні компетентності та зазначив, що у процесі професійної освіти не досить набути професійної кваліфікації, але і в більш широкому сенсі компетентність, яка дає можливість справлятися з різними численними ситуаціями і працювати в групі [5, с. 37]. Серед п'яти прийнятих Радою Європи ключових компетенцій визначено такі, що відносяться до майстерності в усній і писемній комунікації, які, на думку автора, особливо важливі для роботи і соціального життя, оскільки людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція [15, с. 11].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, комунікація сприймається в сучасному суспільстві як історично і соціально детермінована поведінка людини, різновид її діяльності, який реалізується в мовленнєвих діях. Сьогодні вивчення мови

не виступає як самоціль, а як оволодіння засобом збереження, трансляції і перетворення інформації для досягнення певної немовленнєвої мети. Такою метою виступає насамперед встановлення взаєморозуміння та організація взаємодії між комунікантами вербальними засобами.

Даючи ретроспективну оцінку наукових досягнень у галузі вивчення феномену комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів, можемо констатувати, що загалом комунікативна проблематика стала об'єктом уваги низки фундаментальних суспільних наук, однак цілісна теорія і практика педагогічної комунікації досі не сформувалася.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вважаємо дослідження процесу становлення науково-теоретичних засад проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Список використаних джерел

1. Биби С.А., Матьяш О.И. Коммуникативное образование в России: история и современность /С.А.Биби, О.И.Матьяш // Сибирь. Философия. Образование: Научно-публицистический альманах. - Вып.6. - Новокузнецк: Институт повышения квалификации, 2003(7). – С. 60-76.
2. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: «Советская энциклопедия», 1972 – т. 8. – 1972. – 592 с.
3. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка / Ф.И.Буслаев /Ред. и коммент. проф. Е.Н.Петровой. – Л.: Учпедгиз: Ленингр. отделение, 1941. – 248 с.
4. Вятютнев, М. Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М. Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. - 1977. - № 6. - С. 38–45.
5. Делор Ж. Освіта: прихований скарб / Ж.Делор. - UNESCO, 1996.
6. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В.З.Демьянков // Язык и наука конца 20 века. — М.: Институт языкознания РАН, 1995. — С. 239-320.

7. Дога В. Живе слово. Розвиток мови. Письмо. Спостереження над мовою. Другий рік навчання / В.Дога. – Харків: Держ. вид-во України, 1925. – 77 с.
8. Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъективных отношений / М.С.Каган. — М.: Политиздат, 1988. — 37 с.
9. Ключові компетенції - нова парадигма результату сучасної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://refs.co.ua/64655-Klyuchevye_kompetencii_novaya_paradigma_rezul_tata_sovremennogo_obraz_ovaniya.html
10. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен [Текст] / Пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
- 11 . Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / С.Ф.Русова. - Т.2. – К.: Либідь, 1997. - 317 с.
12. Срезневский И.И. Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте / И.И.Срезневский. – СПб., 1860. - Ч.І. – 183 с.
13. Ушинский К.Д. Родное слово. Книга для учащихся. Год первый. Советы родителям и наставникам о преподавании родного языка по ученику «Родное слово», (1864) / К.Д.Ушинский // Избр. пед. соч. – М., 1974. – Т. II. – 496 с.
14. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. — Cambr. (Mass.): MIT, 1965. — 258 p.
15. Nutmacher Walo. Key competencies for Europe// Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) a// Secondary Education for Europe Strsburg, 1997.
16. Hymes, D.H. On Communicative Competence // In: J.B. Pride and J. Holmes (eds) Sociolinguistics. Selected Readings. — Harmondsworth: Penguin, 1972. — PP. 269-293.
17. While R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence. Psychological review, 1959, № 66.